

УДК 37.016:808.1

DOI: 10.15587/2519-4984.2019.155115

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ КВАЛІФІКОВАНОГО АНАЛІЗУ ІНОНАЦІОНАЛЬНОГО ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

© Н. Р. Грицак

У статті розглянуто проблему формування фахових компетенцій майбутніх учителів зарубіжної літератури, що пов'язані з володінням уміннями і навичками аналізу інонаціонального художнього твору. Проаналізовано сучасну методичну спадщину з проблеми формування і розвитку у школярів / студентів умінь і навичок аналізувати художні твори. Окреслено традиційні та новітні шляхи аналізу художнього твору. Показано, що діалогічне прочитання інонаціонального художнього твору є продуктивним у формуванні та розвитку професійних умінь і навичок аналізу художнього твору студентів-словесників. Продемонстровано, що діалогічний підхід до викладання літератури сприяє підвищенню ефективності роботи над художнім текстом, розвиває творчі здібності студентів, актуалізує самостійну роботу. У формуванні фахових компетенцій майбутнього учителя зарубіжної літератури виділяємо базовий, середній і високий рівень. Ефективність розвитку професійних компетенцій залежить від обраних викладачем методів, шляхів та прийомів аналізу інонаціонального художнього твору. Запропонована орієнтовна система завдань, що сприяє розвитку здібностей студентів-філологів самостійного тлумачення літературних явищ, умінню поєднувати історичний, національно-побутовий, культурологічний контексти у ході аналізу інонаціонального художнього твору, умінню досліджувати сюжетно-композиційний, предметно-тематичний, художньо-естетичний, мовно-стилістичний рівень художнього твору. Акцентована увага на інтелектуально-емоційному сприйнятті студентами інонаціонального художнього твору, яке дозволяє усвідомити цінність художнього твору, досягнути його сутність, сформувати цілісний погляд на художній твір, висловити читацькі горизонти очікування. Продемонстровано, що модель аналізу інонаціонального художнього твору орієнтована на чітку поетапну алгоритмізовану послідовність навчальних дій майбутніх учителів зарубіжної літератури

Ключові слова: особистість, діалог, діалогічне читання, студент, навчальна діяльність, типи завдань, текст

1. Вступ

Пріоритетним питанням у системі філологічної освіти є формування фахових компетенцій, що пов'язані з володінням уміннями і навичками аналізу художніх творів. Майбутній учитель зарубіжної літератури повинен міти засвоїти технологію аналізу інонаціонального художнього твору в його родовій і жанровій специфіці, здійснювати цілісний аналіз твору і окремих його компонентів (композицію, сюжет, тему, мову тощо), застосовувати традиційні та новітні шляхи аналізу. На жаль, є частина студентів, які не у повній мірі вмінють на належному науковому і методичному рівнях провести повноцінний і творчий аналіз художнього твору, адже є випадки, коли аналіз художнього твору «у школі підміняється переказом тексту, а у вузах викладач здебільшого пропонує готовий аналіз програмного твору або ж на семінарських і практичних заняттях, замість аналізувати твір, студенти обговорюють опрацьовані критичні матеріали» [1].

2. Літературний огляд

Проблемі цілеспрямованого формування і розвитку у школярів умінь і навичок аналізувати художні твори присвячені ґрунтовні праці сучасних методистів. Так, учені-методисти визначають шляхи аналізу художнього твору, пропонують ефективні методи, підходи, форми і прийоми аналізу [2]. Окремим питанням є визначення критеріїв сформованості умінь аналізувати художні твори, до яких відносять

такі компоненти: теоретико-пізнавальний; предметно-діяльнісний; аналітико-синтетичний [3]. Важливим кроком в методиці літератури є вивчення специфіки саме аналізу інонаціонального художнього та розроблена технологія вивчення інокультурного тексту [4]. Попри розроблену і запропоновану варіативність методик організації аналізу художнього твору, не втрачає своєї актуальності проблема навчання студентів аналізу власне інонаціонального художнього твору. Саме тому посилюється роль викладача у формуванні та розвитку ґрунтовних професійних умінь аналізу інонаціонального художнього твору, які повинні перерости у професійну майстерність майбутнього учителя зарубіжної літератури.

3. Мета та задачі дослідження

Мета статті – розглянути питання формування професійних компетенцій майбутніх учителів зарубіжної літератури, що пов'язані з володінням уміннями і навичками аналізу інонаціонального художнього твору.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі

- розкрити сутність діалогічного підходу до викладання художньої літератури;
- розробити орієнтовну модель аналізу інонаціонального художнього твору;
- запропонувати систему завдань, які б сприяли формуванню і розвитку фахових умінь і навичок аналізу інонаціонального художнього твору.

4. Формування умінь і навичок аналізу інонаціонального художнього твору

У розвитку навичок аналізу інонаціонального художнього твору для нас пріоритетним є діалогічний підхід до викладання художньої літератури, адже саме діалог між автором і читачем є тим провідним механізмом у читанні літературного твору на смисловому рівні, що забезпечує синтез нового смислу, зіткнення смислових позицій, розкриття глибини авторського задуму тощо [5].

Принцип діалогізму вивчення зарубіжної літератури має витоки з теорії діалогу, зокрема «чужа культура лише в очах іншої культури розкриває себе повніше, глибше. Один смисл розкриває свої глибини, натрапивши і доторкнутись до іншого смислу... Ми ставимо нові питання чужій культурі, яких вона сама не ставила. Ми шукаємо в ній відповіді на ці запитання, і чужа культура відповідає нам, розкриваючи свої нові грані. За такої діалогічної зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, кожна зберігає власну єдність, відкрити цілісність, проте вони взаємно збагачуються» [6].

Звернемо увагу, що зарубіжна літературна освіта зорієнтована на читання саме мультикультурної літератури, яка сприяє співчуттю та єднанню, міжкультурній дружбі, допомагає критично дивитись на світ, формує почуття власної ідентичності [7, 8]. Подібний підхід уможливує пізнання іншого народу власне на основі діалогу, сприяє об'єктивній оцінці подій і фактів, увиразнює самотність рідної культури і літератури. Власне діалогічне прочитання художнього твору «це не лише констатація самої природи процесу читання «штуки» (І. Франко), а й наша акцентуація на широких можливостях діалогу, декларування того, що пріоритетом аналізу твору стануть корелятивність, процесуальність, змінність, індивідуальний характер тлумачень, які дослідник оприлюднить у своїй розвідці» [9].

З огляду на це, виокремлюють такі діалогічні шляхи дослідження художнього твору: компаративне прочитання (зіставлення з іншими художніми та філософськими текстами), інтертекстуальне (віднаходження слідів попередників), контекстне (уведення до певного поля – історичного, культурного, у якому даний художній текст є однією з реплік у полілозі) [9]. До наявного переліку ми додаємо (новітній у методиці літератури!) жанровий шлях аналізу з врахуванням національної специфіки художнього твору, який передбачає дослідження жанрової природи твору, тлумачення і оцінювання його в цілому через знаходження загальних усталених типологічних ознак літературного тексту і виявлення його оригінальних авторських національних рис, з метою створення власної інтерпретації інокультурного твору [10, 11].

Отже, діалогічний підхід до викладання літератури сприяє зростанню в учня / студента почуття відповідальності за своє сприйняття, емоції та враження від художнього тексту, підвищенню ефективності роботи над текстом, актуалізує здатність особистості до усвідомлення унікальності національної літератури, до ідентифікації себе у полікультурному

соціумі, до інтеграції в полікультурний світовий простір.

У формуванні та розвитку умінь аналізу інонаціонального художнього твору акцент ставимо саме на роботі з художнім текстом, адже «усю необхідну художню інформацію художній текст несе у собі» [12]. Така позиція білоруського дослідника зумовлює запропоновану їм схему аналізу художнього твору, зокрема

1. Художній текст як текст.
2. Художній текст у контексті життя і творчості письменника.
3. Художній текст у контексті національної літератури (рівень синхронії).
4. Художній текст у контексті національної літератури (рівень діахронії).
5. Художній текст у контексті європейської літератури (рівень синхронії).
6. Художній текст у контексті європейської літератури (рівень діахронії).
7. Художній текст у контексті світової літератури (рівень синхронії).
8. Художній текст у контексті світової літератури (рівень діахронії).
9. Художній текст як «хранитель» смислів світової культури.

Як бачимо, ця схема є доволі об'ємною, адже у ній автор намагається у логічній послідовності максимально розкрити усю глибину художнього твору. Зорієнтована ця схема на системний підхід, який передбачає по кроковому, по етапному вивченню художнього твору. Ми розуміємо, що успішна реалізація цієї моделі зумовлює високий рівень читацької ерудиції, ґрунтовні знання з теоретичних дисциплін та історії української / зарубіжної літератури, тому цю схему, мабуть, доцільніше застосовувати у роботі зі студентами старших курсів або магістрантами. Частково використовуючи компоненти цієї схеми, ми спробували розробити оптимальний (універсальний), на наш погляд, варіант аналізу інонаціонального художнього твору і алгоритм навчальних дій:

1. Повільно прочитати художній твір.
2. Охарактеризувати контекст художнього твору.
3. Розкрити авторську позицію та способи її виявлення.
4. Виокремити структурні елементи художнього твору.
5. Ідентифікувати художній текст з конкретним жанром.
6. Аналіз рівнів художнього твору: – сюжетно-композиційного; – предметно-тематичного; – художньо-естетичного; – мовно-стилістичного.
7. Визначити місце художнього твору в інонаціональній літературній традиції та у творчому доробку письменника.
8. Зіставити читацьке сприйняття до і після аналізу художнього твору.

Запропонована модель аналізу інонаціонального художнього твору передбачає такі етапи (кроки):

1. Початковий етап – формування загального враження від художнього твору, вибір оптимальних

методів, шляхів та прийомів аналізу іонаціонального художнього твору.

2. Другий крок – розкриття зовнішніх зв'язків художнього твору, з'ясування естетичної позиції автора, усвідомлення різноманіття культур, їхнє взаємопроникнення. На цьому етапі завдання викладача – навчити студентів поєднувати культурологічний, національний, соціокультурний контексти щодо сприйняття літературних явищ.

3. Третій етап – визначення внутрішніх зв'язків художнього тексту, розкриття прихованих глибинних смислів твору. Завдання викладача – звернути увагу студентської аудиторії на багатшаровість художнього тексту, навчити їх увиразнювати, виокремлювати та аналізувати цей феномен художнього мистецтва. Усвідомлення того, що художній текст є багатшаровим, допомагає студентам збагнути усю глибинність художнього твору.

4. Четвертий етап – окреслення особливостей функціонування художнього твору в іонаціональній літературній традиції та у творчому доробку письменника.

5. П'ятий етап – усвідомлення цінності художнього твору, розуміння його суті, формування цілісного погляду на художній твір. На цьому етапі принциповим є синтез та узагальнення студентських міркувань, поглядів, читацьких горизонтів очікування. Тому важливим є наголос на інтелектуально-емоційному сприйнятті студентами іонаціонального художнього твору, який крізь призму власної читацької інтерпретації, розкриває багатшаровість художнього твору [13]. Необхідно не лише увести іонаціональний художній твір у ціннісно-культурну систему студента, але й показати єдність національного та загальнолюдського, розкрити входження конкретного національного художнього твору в світовий літературний процес.

Отже, на нашу думку, запропонований алгоритм навчальних дій студентів-словесників створює сприятливі умови для успішного засвоєння складного теоретичного матеріалу, а, відтак, й розвитку і удосконаленню навичок аналізу іонаціонального художнього твору.

Справедливим є твердження, що «аналіз, інтерпретування, розкодування й оцінювання твору потребують спроможності прожити, увійти в атмосферу його художнього світу, відчутти й зрозуміти його як цілісність, виміряти художнім ідеалом» [14]. Такий підхід дозволяє студентам наблизитися до усвідомлення ідейно-тематичного змісту художнього твору, до увиразнення своєрідності художньої форми, до осягнення авторської позиції, до розкриття авторських і національних жанрових ознак тощо. Саме тому система завдань, що пропонуємо студентам, орієнтована на розвиток здібностей самостійного тлумачення літературних явищ, на формування у студентів аргументованих оцінних суджень, на активізацію їхньої життєвої позиції. Нам імпонує думка ученого, що аналіз художнього твору передбачає єдність змістових і формальних чинників, аналіз особливості жанрової форми, вивчення контексту художнього твору, дослідження традицій і новаторство.

Найбільш продуктивним прийомом діалогічного спілкування з художнім текстом є постановка проблемних питань, висунення припущень щодо подальшого сюжетно-композиційного розвитку, критичний аналіз прочитаного. Перевагу цих прийомів вбачаємо у можливості організації диспуту, дискусії, дебатів, полеміки, обговорення тощо. Зауважимо, що з варіантами запитань можна студентів ознайомити заздалегідь. Такий формат навчальної діяльності дозволяє студентам, по-перше, ретельно підготувати відповідь на питання, по-друге, опрацювати, систематизувати, узагальнити, конкретизувати теоретичний матеріал. Крім того, доцільно проблемні питання об'єднати із питаннями, відповідь на які вимагає знання сучасних літературно-критичних студій, творчої спадщини письменника, контексту іонаціонального художнього твору тощо. Як наслідок, в аудиторії студенти висловлюють свою позицію, апелюють до художнього твору, аргументують свою думку, розкривають свою читацьку рецепцію. Наведемо приклади питань:

– Чи погоджуєтесь ви з твердженням Беранже, що «найкращий засіб боротьби – виявити волю»? Як ви розумієте цей вислів? Який зміст, на вашу думку, вкладає у нього автор? (за п'єсою Е. Йонеско «Носоріг»);

– «Тільки люди, яких зрадила однакова недуга, розуміють одне одного». Що розуміє Ф. Кафка під «недугою»? Що для Вас означає слово «недуга?»;

– Аргументуйте висловлювання Г. Белля: «Ця форма, оповідання, мені найближча... і вона залишається для мене найпривабливішою з усіх прозаїчних форм»;

– Чи погоджуєтесь ви з тем, що письменник у своєму творі повинен бути максимально безпристрасним і зберігати об'єктивність?;

– Чи правомірно називати О. Генрі запізнілим романтиком, американським казкарем ХХ століття?

На основі особистого викладацького досвіду можемо говорити про те, що подібні питання сприяють активізації навчальної діяльності студентів-словесників, розвитку творчого мислення студента, адже майбутні учителі проникають і заглиблюються у сутність художнього твору, виявляють різні інтерпретації змісту, зіставляють з власною життєвою позицією, осягають розбіжності у системі культурних цінностей та усвідомлюють спільні моральні ідеали у різних культурах.

Серед ефективних завдань, що дозволяють студентам розкрити підтекст художнього твору, на наш погляд, є також такі: зіставити різні елементи змістовно-формальної структури; навести приклади звукопису; визначити функцію художньої деталі; охарактеризувати лексичні повтори; знайти національні символи та стереотипи; простежити зміни емоційної тональності; розкрити суть ритмічної організації тексту; увиразнити національну модель жанру тощо. Цікавим і оригінальним на цьому етапі є прийом літературознавчого кола, який передбачає дослідження окремих елементів художнього тексту за формулою: текст – контекст – текст. Сутність цього прийому – цілісне усвідомлення художнього твору через окремі деталі, і, відповідно, розуміння деталей

через цілісність твору. Головна мета – навчити студента через поверхневі деталі бачити приховані автором глибинні смисли. Майбутній учитель зарубіжної літератури повинен розуміти, що «вчити учнів аналізувати художній твір – означає визначати його складові, досліджувати їх, робити аргументовані висновки; синтезувати окремі частини, щоб побачити твір у цілому; відчутти його естетичну цінність, усвідомити зміст, дати самостійну, критичну, обгрунтовану оцінку» [15].

У формуванні та розвитку умінь і навичок аналізу інонаціонального художнього твору, на нашу думку, доцільно також активізувати самостійну дослідницьку діяльність студента, зокрема можна запропонувати майбутнім учителям опрацювати додаткову літературознавчу та методичну літературу; з'ясувати різні підходи до аналізу цього художнього твору; підготувати бібліографію з теми; написати конспект уроку; створити веб-сторінку письменника; підготувати питання до уявного інтерв'ю з письменником; розробити літературні пазли, кроссенси, інформаційні плакати тощо.

Отже, завдання викладача продемонструвати студентам-філологам, що аналіз інонаціонального художнього твору – це складний процес, мета якого сформувати уміння і навички поєднувати історичний, національно-побутовий, культурологічний контексти у вивченні усіх елементів літературного твору, що сприяє осмисленню авторського послання до читача. Розуміння літературознавчої та методичної основи аналізу художнього твору, уміння використовувати ці знання на практиці дозволяють розглядати інонаціональний художній текст як системне-структурне утворення, відкривати багатозначність художнього тексту, пізнати глибинність художнього слова.

5. Результати дослідження

Уважаємо, що запропоновані типи завдань, при виконанні яких студент виступає у ролі дослідника, при цьому предмет дослідження обирає самостійно, значною мірою сприяють формуванню професійних умінь і навичок аналізу інонаціонального художнього твору. З огляду на це, у формуванні фахових умінь аналізу інонаціонального художнього

твору майбутнього учителя зарубіжної літератури можна видіти такі рівні:

1) Базовий рівень – володіння необхідним рівнем знань з теорії літератури, історії української та зарубіжної літератури; вміння частково оперувати цими знаннями; опанування елементами аналізу художнього твору.

2) Середній рівень – уміння використовувати різні літературознавчі джерела, систему понять і термінів у процесі аналізу художнього твору у родовій та жанровій специфіці; поєднувати історичний, національно-побутовий, культурологічний контексти у ході аналізу художнього твору; аналізувати сюжетно-композиційний, предметно-тематичний, художньо-естетичний, мовно-стилістичний рівень художнього твору; обирати оптимальний шлях аналізу інонаціонального художнього твору.

3) Високий рівень – уміння самостійного вибору прийомів, видів і форм аналізу художнього твору; володіти традиційними та новітніми шляхами аналізу художнього твору; розуміти багатозначність художнього твору; розкрити цілісність художнього твору.

6. Висновки

1. Діалогічне прочитання інонаціонального художнього твору є продуктивним у формуванні та розвитку професійних умінь і навичок аналізу художнього твору студентів-словесників. Діалогічний підхід до викладання літератури сприяє ефективності пізнання художнього твору, залучає студентів до самостійної роботи, стимулює розвиток творчого потенціалу студентів, забезпечує індивідуалізацію навчання, актуалізує здатність молодшої людини до усвідомлення неповторності національних літератур.

2. Орієнтовна модель аналізу інонаціонального художнього твору орієнтована на чітку поетапну алгоритмізовану послідовність навчальних дій і ґрунтовні теоретичні знання студентів-філологів.

3. Серед ефективних прийомів діалогічної взаємодії студента з художнім твором є постановка проблемних питань, критичний аналіз і оцінка прочитаного, що значною мірою посилюють читацький інтерес до художнього твору, активізують самостійну дослідницьку діяльність студента-словесника, розвивають панорамності мислення.

Література

1. Скорина Л. В. Аналіз художнього твору: навч. пос. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 424 с.
2. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: монографія. Київ: Ленвіт, 2004. 304 с.
3. Гричаник Н. І. Аналіз сучасного стану сформованості вмінь студентів здійснювати розгляд епічних творів у процесі вивчення курсу «Методика викладання зарубіжної літератури» // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». 2018. № 6. С. 38–43. URL: <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2567/2714>
4. Клименко Ж. В. Етнокультурологічний шлях аналізу як ефективний засіб осягнення національної специфіки художніх творів // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2006. № 5. С. 13–18.
5. Чепелева Н. В. Технології читання. Київ: Главник, 2004. 91 с.
6. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. 445 с.
7. Landt S. M. Multicultural Literature and Young Adolescents: A Kaleidoscope of Opportunity // Journal of Adolescent & Adult Literacy. 2006. Vol. 49, Issue 8. P. 690–697. doi: <http://doi.org/10.1598/jaal.49.8.5>
8. Monobe G., Son E. H. Using Children's Literature and Drama to Explore Children's Lives in the Context of Global Conflicts // The Social Studies. 2014. Vol. 105, Issue 2. P. 69–74. doi: <http://doi.org/10.1080/00377996.2013.820164>
9. Токмань Г. Л. Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту: Вибрані студії. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. 336 с.

10. Грицак Н. Р. Методичні основи жанрового аналізу художнього твору: ретроспективний огляд // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: науковий журнал. Педагогічні науки. 2018. № 3 (94). С. 42–49.
11. Bhatia V. Applied genre analysis: A multi-perspective model // Ibérica, 2002. Vol. 4. P. 3–19. URL: <https://www.researchgate.net/publication/28185101>
12. Гугнин А. А. Введение в анализ поэтического текста: сб. науч. ст. // Контексты мировой литературы. Новополюк, 2011. С. 22–39.
13. Prentice D. A., Gerrig R. J., Bailis D. S. What readers bring to the processing of fictional texts // Psychonomic Bulletin & Review. 1997. Vol. 4, Issue 3. P. 416–420. doi: <http://doi.org/10.3758/bf03210803>
14. Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. пос. Київ: Академвидав, 2013. 280 с.
15. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 432 с.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Ісаєва О. О.
Дата надходження рукопису 27.12.2018*

Грицак Наталія Русланівна, кандидат філологічних наук, кафедра методики викладання світової літератури, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: grycak78@ukr.net

УДК 37.011.3-051

DOI: 10.15587/2519-4984.2019.154575

ФЕНОМЕН САМОЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ СИНЕРГІЇ

© І. Є. Макаренко

У статті актуалізується питання щодо важливості переорієнтації власної професійної діяльності педагога у напрямі пріоритету механізмів самореалізації, саморозвитку, саморегуляції, необхідних для його професійно-особистісного самовдосконалення. Наголошено на важливості розвитку феномену самоєфективності вчителя як основи розкриття його власного потенціалу, що націлює на духовну активність та отримання ефективного результату у професійній діяльності, а також як важливий інструмент модернізації вітчизняного освітнього простору. Виокремлено та проаналізовано сутність понять «самоєфективність», «педагогічна самоєфективність». Так, зазначено, що самоєфективність слід характеризувати такими ознаками, як: рефлексивність та усвідомленість; результативність та націленість на успіх; керованість та послідовність; здатність до самооцінювання; мобільність, гнучкість та прогнозованість тощо. Механізм розвитку самоєфективності педагога розглянуто з позицій синергетичного підходу, з урахуванням основних принципів синергетичної парадигми в освіті. Акцентовано увагу на можливостях синергетики для педагогічної науки в аспекті розгляду відкритих систем (педагог, педагогічний колектив, педагогічна система в цілому), здатних до самоорганізації. Встановлено, що будь-який педагог у синергетиці може віднайти для себе смислові ключі щодо побудови власної траєкторії управління розвитком самоєфективності. Слід розглядати вчителя як продуктивного суб'єкта власної професійної діяльності. Схарактеризовано сутнісні ознаки самоєфективного вчителя як синергетичної системи. Зроблено висновок, що саме самоєфективний педагог у теорії синергії постає як активний суб'єкт професійної діяльності та агент змін у руслі реформації загальноосвітнього навчального закладу, та доведено доцільність розвитку у нього таких ознак та властивостей, як: позитивне сприйняття дійсності; прийняття себе, інших та оточуючий світ в цілому якими вони є і якими вони можуть бути у майбутньому; уміння ставити мету, долати професійні та життєві труднощі з установкою на самозміну; прояв екзистенційної спонтанності, безпосередності щодо розв'язання педагогічних задач; впевненість у власному професійному та духовному потенціалі як внутрішньому ресурсі саморуку та саморозвитку; здатність реально і адекватно оцінювати себе, бачення як власних позитивних якостей, так і недоліків тощо

Ключові слова: самоєфективність, синергетика, професійно-особистісне самовдосконалення, саморозвиток, педагогічна самоєфективність, критичне мислення